

“Prenga xascú ço qui millor li és de mon dit”.
Creació, recepció i representació de la
literatura medieval

Coordinat per MERITXELL SIMÓ

Edició de GEMMA AVENOZA, ANTONIO CONTRERAS, GLÒRIA SABATÉ i LOURDES SORIANO

cilengua

SAN MILLÁN DE LA COGOLLA
2021

Todos los artículos publicados en esta obra han sido sometidos a un proceso de evaluación por pares.

COMITÈ CIENTÍFIC

Vicenç Beltran Pepió (Sapienza Università di Roma)
María del Rosario Aguilar Perdomo (Universidad Nacional de Colombia)
Carmen Elena Armijo Canto (Universidad Nacional Autónoma de México)
Anna Bognolo (Università di Verona)
Gloria Chicote (Universidad Nacional de La Plata)
María Luzdivina Cuesta Torre (Universidad de León)
Isabel de Barros Dias (Universidade Aberta de Lisboa)
María Xesús Lama López (Universitat de Barcelona)
Susan L'Engle (Saint Louis University, Vatican Film Library Department)
Pilar Lorenzo Gradín (Universidade de Santiago de Compostela)
José Manuel Lucía Megías (Universidad Complutense de Madrid)
Anna Maria Mussons (Universitat de Barcelona)
Maria Ana Ramos (Universität Zürich)
Rafael Ramos Nogales (Universitat de Girona)
Harvey L. Sharrer (University of California Santa Barbara)
Albert Soler Llopart (Universitat de Barcelona)
Lourdes Soriano Robles (Universitat de Barcelona)
Cleofé Tato García (Universidade da Coruña)

COMITÈ ASSESSOR

María del Rosario Aguilar Perdomo, Mariña Arbor, Anna Alberni, Carmen Elena Armijo Canto, Carme Arronis, Fernando Baños, Vicenç Beltran, Hugo O. Bizzarri, Julia Butiñá Jiménez, José Manuel Cacho Bleuca, Mariano de la Campa, Isabel Clúa Ginés, Márcio Ricardo Coelho Muniz, Esther Corral, María del Mar Cortés Timoner, María Luzdivina Cuesta Torre, Antonio Chas Aguión, Isabel de Barros Dias, Charles B. Faulhaber, Anna Fernández, Aviva Garribba, Fernando Gómez Redondo, Helena González, Daniel Gutiérrez Trápaga, Alejandro Higashi, María Xesús Lama López, Magdalena León, Karla Xiomara Luna Mariscal, Lluïcia Martín Pascual, Josep Lluís Martos, Rafael M. Mérida Jiménez, Annalisa Mirizio, Filipe Alves Moreira, Anna Maria Mussons, Veronica Orazi, Gemma Pellissa, Óscar Perea Rodríguez, Joan M. Perujo, Isabel de Riquer, Rafael Ramos, Antoni Rossell, María Sanz, Joseph T. Snow, Harvey L. Sharrer, Isabella Tomassetti, Gema Vallín Blanco, Aurelio Vargas Díaz-Toledo, Andrea Zinato

© Cilengua. Fundación San Millán de la Cogolla

© de la edición: Meritxell Simó, Gemma Avenozza, Antonio Contreras, Glòria Sabaté, Lourdes Soriano

© de los textos: su autor

I.S.B.N.: 978-84-18088-13-1

D. L.: LR 1031-2021

THEMA: DCF, DCQ, DSG, DSBB, DSC, DSK, HBLC1

Impresión y maquetación: Solana e Hijos Artes Gráficas, S.A.U.

Impreso en España. Printed in Spain

A la memòria de Gemma Avenoza

ESTEFANIA I PLAERDEMAVIDA: JUNTES I EN CONTRAST

RAFAEL ALEMANY FERRER
Universitat d'Alacant

Resum: Estefania i Plaerdemavida són dos personatges femenins de la novel·la cavalleresca *Tirant lo Blanc* (València, 1490), de Joanot Martorell, pertanyents a l'òrbita de la princesa grega Carmesina. Sense perjudici dels trets específics que configuren la personalitat de cadascuna d'aquestes dones, l'una i l'altra resulten coadjuvants decisives en la relació amorosa de Tirant i Carmesina. A partir de l'anàlisi comparativa de totes dues, se'n tracen els retrats respectius, es determinen les seqüències de la novel·la en què intervenen, s'esbrina l'extensió i els límits de la simultaneïtat o la contigüïtat de les seues intervencions respectives i s'apunta la repercussió política de les seues actuacions, més enllà del paper que desenvolupen en l'àmbit de les relacions estrictament sentimentals.

Paraules clau: Tirant lo Blanc, Estefania, Plaerdemavida, anàlisi comparada.

Abstract: Estefania and Plaerdemavida are two female characters from the *Tirant lo Blanc* chivalric novel (València, 1490), by Joanot Martorell, belonging to the orbit of the Greek princess Carmesina. Notwithstanding the specific traits that shape the personality of each of these women, both of them are decisive supporters in the loving relationship of Tirant and Carmesina. Based on the comparative analysis of the two, the respective portraits are plotted, the sequences of the novel in which they take part are determined, the extension and the limits of the simultaneity or the contiguity of the ones are discovered respective interventions and points out the political repercussion of their actions, beyond the role they play in the field of strictly sentimental relationships.

Keywords: Tirant lo Blanc, Estefania, Plaerdemavida, comparative analysis.

Estefania i Plaerdemavida són dos dels personatges femenins més importants de la novel·la cavalleresca *Tirant lo Blanc* (València, 1490), de Joanot Martorell.¹ La presència d'ambdues es documenta als episodis que es desenvolupen a l'Imperi Grec (caps. 117-299 i 401-487),² i també, en el cas de Plaerdemavida, al segon tram (caps. 349-409) de la secció de l'obra que transcorre a Àfrica (caps. 299-413). Totes dues són donzelles de Carmesina, filla de l'emperador de Constantinoble, la qual manté una entrabancada relació amorosa amb el cavaller Tirant, a la culminació satisfactòria de la qual s'apliquen l'una i l'altra. Al llarg de les línies que segueixen, n'esbosse una aproximació comparativa tot partint de la informació directa que la novel·la ens en subministra, del seu paper com a coadjuvants de la relació amorosa dels protagonistes de l'obra, de les experiències sentimentals pròpies i de la repercussió politicomilitar de les seues actuacions.

I. INFORMACIÓ DIRECTA SOBRE ELS DOS PERSONATGES

1.1. Estefania

La primera aparició d'aquest personatge es produeix al capítol 117 (p. 468), a l'escena en què Tirant, després d'haver arribat a Constantinoble i d'haver estat nomenat capità general, va al palau amb l'emperador a presentar-se a l'emperadriu i la infanta Carmesina. Aquesta es troba acompanyada d'una donzella, filla del duc de Macedònia, i de la Viuda Reposada, dida de la infanta. Més avant se'ns dirà que aquesta donzella «havia nom Stephania» i era «neboda de l'emperador» (cap. 129, p. 536), així com amiga inseparable i servidora fidel de la seua cosina Carmesina, a la qual «tenia en molt gran amor per ço com se eren criades de poca edat ensems, no havent més temps la una que l'altra» (cap. 119, p. 483) i

1. Veg. José Enrique RUIZ DOMÉNECH, *Set dones per a Tirant*, Barcelona, Columna, 1991; Carles MIRALLES, «La dona és el món», dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc* (Barcelona, 1990), Barcelona, Quaderns Crema, 1993, pp. 485-539; M. Mercè FONT I PRADES, (1993), «D'Anglaterra a Constantinoble: un recorregut pels personatges femenins del *Tirant lo Blanc*», dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, 2, ed. Rafael ALEMANY, Antoni FERRANDO i Lluís B. MESEGUER, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Universitats d'Alacant, de València i Jaume I, 1993, pp. 131-145; Magdalena LLORCA SERRANO, «Sobre el caràcter no arquetípic dels personatges del *Tirant lo Blanch*: el cas de Plaerdemavida», dins *Actas del XIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval. In memoriam Alan Deyermond*, eds. José Manuel FRADEJAS RUEDA, Déborah DIETRICK SMITHBAUER, Demetrio MARTÍN SANZ i María Jesús Díez GARRETAS, Valladolid, Universidad de Valladolid - Ayuntamiento de Valladolid, 2011, vol. II, pp. 1147-1157.
2. Tant les citacions com les referències a capítols i pàgines remetent sempre a Joanot MARTORELL - Martí Joan DE GALBA, *Tirant lo Blanch*, ed. Albert HAUF, València, Tirant lo Blanch, 2005.

considerava com a germana.³ L'actuació d'aquest personatge gira al voltant de dos eixos: el seu paper com a afavoridora de la relació de Tirant i Carmesina, i com a protagonista, alhora, de la història sentimental que manté amb Diafebus, cosí germà de Tirant i membre destacat del seu seguici.⁴

L'estret vincle entre Estefania i Carmesina propicia que, des del moment en què aquesta última li revela que està enamorada de Tirant (cap. 119, p. 183), la donzella esdevinga la seua gran confident i impulsora d'aquesta relació: «Senyora, dels bons deu hom triar lo millor e sabudes les cavalleries singulars que aquest ha fet, no és dona ni donzella en lo món que de bon grat no'l degués amar e subjugar-se a tota sa voluntat» (cap. 119, p. 483). Per això, s'esforça a dissipar els dubtes i temors que l'enamorament suscita en la jove infanta, tot justificant la normalitat del gaudi dels plaers juvenils⁵ i fent una aposta decidida per l'amor *viciós*, enfront del *virtuós* i del *profitós* (cap. 127, p. 527).⁶ I és que, tot i l'afinitat d'edats de la infanta i d'Estefania, aquesta es revela sempre davant d'aquella com una mestra en afers amorosos i, fins i tot, com una perspicax coneixedora de la condició femenina, que la indueix a classificar les dones en tres grups: les «cobdicioses», les «goloses» i les «luxurioses» (cap. 127, p. 528).

1.2. Plaerdemavida

Aquest personatge⁷ apareix per primera vegada al cap. 129 de la novel·la, dotze capítols després que ho haja fet Estefania. Poc abans, Carmesina ha représ fortament Tirant per haver-la gosat requerir d'amors, la qual cosa provoca una congoixa tan intensa en el cavaller que el porta a pensar en el suïcidi. A fi d'impedir una acció tal, la infanta, penedida de la seua reprensió, envia Estefania a la casa d'aquest, però, com que tarda a regressar al palau, opta per visitar ella mateixa Tirant acompanyada d'una donzella sua qui havia nom Plaerdemavi-

3. Carmesina s'adreça reiteradament a ella com a «la mia cara germana» i «cosina germana e senyora mia» (cap. 226, p. 879), o «germana e senyora mia» (cap. 228, p. 885), alhora que li diu: «yo us ame en strem grau e faré per vós tant com rahanablement per una germana se pot ne deu fer» (cap. 228, p. 884).
4. Veg. Rafael ALEMANY, «Els amors dels parents de Tirant amb les parentes de Carmesina», *Tirant (Butlletí informatiu i bibliogràfic de literatura de cavalleries)*, 11 (2008), pp. 5-18, <http://parnaseo.uv.es/Tirant/Butlletí.11/Art.1_Alemany.pdf> [23/08/2019].
5. Diu a Carmesina: «¿Qui'm faria a mi star [...], per temor de pare, de no dançar e festejar segons a nosaltres, donzelles cortesanes, és dat, com sia cosa acostumada?» (cap. 127, p. 527).
6. Veg. Xavier RENEDO, «De libidinosa amor los efectos», *L'Avenç*, 123 (1989), pp. 18-23; Rafael ALEMANY, «La diversitat polifònica del discurs amorós en el *Tirant lo Blanc*», *Estudi General*, 22 (2002), pp. 393-408.
7. Veg. LLORCA SERRANO, «Sobre el caràcter no arquetípic...», art. cit.

da» (cap. 129, p. 536). D'entrada, aquesta sembla ocupar una posició de menor rang que la d'Estefania, tot i que té una preeminència evident sobre la resta de donzelles del palau imperial.⁸ L'autor la introdueix en el relat sense donar-nos-en més informació que el nom. Posteriorment, Diafebus ens assabentarà de «la bella eloquència de Plaerdemavida» (cap. 145, p. 623), és a dir, de la seua capacitat per a comunicar-se amb gràcia i convicció, que la fa ser molt persuasiva⁹ i, per tant, plenament idònia per a desenvolupar amb eficàcia el paper de medidora en la història sentimental dels protagonistes. Aquesta potencialitat s'incrementa quan constatem la gran confiança que li té Carmesina, per boca d'aquesta mateixa: «tu saps bé yo t'ame sobre totes les donzelles del món e tots los meus secrets te són manifests com a la mia ànima» (cap. 244, p. 940). Molt després, la pròpia Plaerdemavida ens informarà que és filla d'un comte (cap. 239, p. 928) i que els seus avantpassats «foren nobles ciutadans de Roma, plens de antichs triümpfos, portant sobre lo cap corones de triümpfal victòria e ajustats de parentesch ab los de l'Imperi Grech» (cap. 277, p. 1030). Tot plegat confirma la impressió inicial que, malgrat ser una dama de la noblesa grega, ocupa un rang inferior respecte a Estefania, que, no debades, és neboda de l'emperador i duquessa de Macedònia.

2. COADJUVANTS DE LA RELACIÓ DE TIRANT I CARMESINA

2.1. *Estefania*

En Estefania concorren les circumstàncies de ser donzella de paratge de la cort,¹⁰ alhora que parenta, companyona fidel i consellera avesada de Carmesina. Reuneix, doncs, totes les condicions per a esdevenir la primera coadjuvant de la relació amorosa de Tirant amb la infanta, a l'èxit de la qual s'aplica de bell antuvi amb aquesta persuasiva argumentació:

¿qui és aquell que mereix portar corona de emperador sinó Tirant? Qui és aquell que és mereixedor de ésser vostre marit sinó Tirant? E vós, senyora, teniu lo bé en les vostres mans e no'l voleu pendre. Algun dia vos penedireu, car hom deu amar als qui us amen. Yo sé bé que Tirant no ama a vostra altesa per los béns ne per la dignitat que vós teniu, mas, ¿sabeu per què us ama? Per les virtuts que la vostra

8. Això explica que, quan Carmesina disposa qualsevol orde que afecta les donzelles de la cort en general, ho faci a través de Plaerdemavida (veg., per exemple, cap. 130, p. 538).

9. Veg. Xavier RENEDO, «Raó i intuïció en Plaerdemavida», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 45 (1995-1996), pp. 317-360.

10. Sovint és qualificada amb l'adjectiu *egregia* (cap. 145, p. 623; cap. 161, p. 694; cap. 477, p. 1511).

noble persona posseeix. [...] En tot lo món no trobareu cavaller que ab ell se pugua igualar. E vostre pare no desija altra cosa en aquest món sinó que us ves casada. ¿A qui podeu vós pendre millor que aquest jove disposat, valentíssim en les armes, liberal, animós, savi en totes coses més que tot altre? Per què Déu no'm feu a mi filla de l'emperador, e que vós fósseu Stephania e yo Carmesina? Yo us aseguro, res que fos en la mia persona no li fóra denegat. E si ell me alçava la falda del meu brial, yo li alçaria la meua camisa que ell no ves, e'll contentaria en gran part. E si vostra altesa pren algun rey estranger, ¿què sabeu si us farà viure ab dolor? E si preniu algú d'aquesta terra, parlaré contra mon pare, lo qual per major dignitat deu ésser vostre marit. E com vós voleu jugar, ell roncarà; com voleu parlar, ell volrà dormir. Si preniu lo duch de Pera, no és pertanyent a vostra edat. Aquest és lo que vostra altesa ha mester, que us sàpia guardar de mal a vós e tot lo imperi, e'l sàpia defendre e augmentar axí com fa. Aquest és aquell qui us farà cercar tots los racons de la cambra, adés tota nua, adés en camisa (cap. 138, p. 579).

L'enorme ascendent d'Estefania sobre Carmesina es palesa quan, mentre els seus estimats respectius, Diafebus i Tirant, es troben al camp de batalla, on també es disposa a anar imminentment l'emperador, convenç la infanta perquè demane al seu pare autorització per a poder acompanyar-lo totes dues, cosa que aquesta fa amb resultat positiu. És obvi que el que en realitat pretenen una i altra joves és poder retrobar-se amb els seus estimats (cap. 155, pp. 667-670), objectiu que assoleixen una nit, en una cambra del castell de Malveí compartida per les dues parelles, en què, mentre Diafebus i Estefania arriben al coit,¹¹ Carmesina només consent a Tirant jocs eròtics de cintura cap amunt (cap. 163, pp. 707-709).¹² A partir d'aquest moment, minva el perfil d'Estefania com a coadjuvant eficient de la relació de Tirant i Carmesina, alhora que s'incrementa el d'enamorada de Diafebus, amb qui viu un procés amorós paral·lel al dels protagonistes, per bé que diferent. Després d'aquesta història sentimental, de la qual m'ocupe més avant, l'actuació d'Estefania al llarg de la novel·la es redueix a tres fets: haver estat designada –com el seu marit–, marmessora de Carmesina en el testament que aquesta atorga poc abans de morir (cap. 477, p. 1511); ser la tercera persona –després de la reina d'Etiòpia i la de Fes– que s'acomia de la princesa amb un bes, instants abans de la seua mort (cap. 477, p. 1513), i, finalment, assistir a la

11. Tanmateix, Estefania es lamenta del fet que les seues «bodes sordes són estades» (cap. 163, p. 709), en al·lusió al secretisme i a la mancança de festa pública que ha acompanyat la unió carnal amb el seu estimat.

12. Veg. Rafael BELTRAN, «Las bodas sordas en *Tirant* y la *Celestina*», *Revista de Filología Española*, LXX, 1-2 (1990), pp. 91-117.

cerimònia pública de les esposalles de l'emperadriu viuda amb Hipòlit, nebot de Tirant i imminent nou emperador (cap. 483, p. 1531).

2.2. *Plaerdemavida*

La primera actuació de Plaerdemavida com a medidora en afers amorosos no té com a objecte propiciar la relació sentimental entre Tirant i Carmesina, sinó entre la seua companya Estefania i Diafebus. Així, doncs, quan, desitjós aquest de besar per primera vegada la seua estimada, no obté l'autorització de Carmesina per fer-ho, Plaerdemavida aconsegueix mudar l'opinió de la infanta amb l'argument pragmàtic que, en la situació difícil en què es troba l'imperi, convé accedir amb generositat als requeriments amorosos dels nousvinguts –però valerosos– cavallers bretons, a fi que no desistisquen de la seua tasca d'aliats imprescindibles dels grecs:

–O, bé sou stranya senyora! En temps de tan gran necessitat de guerra, no sapiau conservar la amistat dels cavallers! Posen los béns e les persones en defensió de vostra altesa e tot l'imperi e, per un besar vos feu tan oyr? Quin mal és lo besar? Que ells en França no'n fan més menció que si's donaven la mà. E si a vós volien besar, ho deuríeu consentir, e encara si us posaven les mans davall les faldes, en aquest temps de gran necessitat. E après que siau en tranquil·le pau, fer del vici virtut. Bona dona, bona dona, enganada anau! En temps de guerra s'i requiren armes, que en temps de pau no y cal balestes (cap. 146, p. 632).

No és fins al capítol 161 (p. 694) quan Plaerdemavida es comença a perfilar com el personatge que, a poc a poc, anirà substituint Estefania en la funció de coadjuvant principal de la relació amorosa dels protagonistes. El primer moment en què això es constata és la seqüència ja esmentada de la nit d'amor al castell de Malveí (caps. 162-163), en què assistim a un comportament eroticosexual dispar de Tirant i Carmesina, per una banda, i de Diafebus i Estefania, per altra. El relat dels fets ens el fa no el narrador omniscient sinó Plaerdemavida, qui, amb una ironia còmplice, conta a la infanta, com si ho hagués visualitzat en un somni, tot el que, en realitat, ha pogut observar sense ser vista la nit anterior (cap. 163, pp. 707-709). En tot cas, per a Tirant, Estefania, bé que a partir d'ara juntament amb Plaerdemavida, mai no deixa de ser una col·laboradora necessària per a assolir Carmesina i, per aquesta raó, promet tant a l'una com a l'altra tota mena de béns materials a fi de tenir-les a bones en els seus objectius amorosos: «A la mia singular parenta e'n voluntat germana, Stefania, qui present és, per bé que ella tinga molts béns e molta riquea, però yo li'n volria molt més donar, tants e més que

no'n té. [...] E per semblant volria fer a Plaerdemavida» (cap. 212, p. 843). Aquesta última garanteix sense embuts al cavaller el seu rol mediador, tot fent-li saber que, en aquest tipus d'afers, «lo darrer remey yo lo y sé quin és: que s'i té a mesclar una poca de força» (cap. 214, p. 845). La idea d'accedir carnalment a Carmesina a través de mitjans que violenten la seua voluntat es reitera poc després quan afirma que «no farem res si una poca de força no s'i mescla» (cap. 225, p. 876): tota una eloqüent declaració programàtica que se substancia en l'enginyós estratagema que, tot seguit, ella mateixa planifica, activa i coprotagonitza a fi que Tirant aconseguisca jaure amb Carmesina.

L'aposta decidida de Plaerdemavida per violentar les coses és només acceptada per Estefania com una solució *in extremis*, raó per la qual, intenta primer, bé que sense èxit, convèncer la princesa perquè accedisca a les pretensions d'un jove Tirant, sense experiència amorosa, que es debat entre el desig i la cautela, i que es resisteix a transitar per camins que no compten amb el beneplàcit explícit de la seua estimada (cap. 228, pp. 884-886). Davant d'aquesta situació de no progrés, Plaerdemavida desplega una potent activitat persuasiva. Primer, davant Tirant, a qui esperona així:

jamés en batalla sereu ardit ni temut si en amar dona o donzella una poqueta de força no y mesclau [...], anau a la sua cambra e gitau-vos en lo lit, com ella hi sia nua o en camisa, e feriu valentment [...]. O, Déu, quina cosa és tenir la donzella tendra en sos brasos, tota nua, de edat de XIII anys! O, Déu, quina glòria és star en lo seu lit e besar-la sovint! O, Déu, quina cosa és com és de sanch real! O, Déu, quina cosa és tenir pare emperador! O, Déu, quina cosa és tenir la enamorada rica e liberal, quítia de tota infàmia (cap. 229, p. 887).

Després (cap. 229, p. 888), tot aprofitant que l'emperador sent atracció per ella (cap. 230, p. 893), intenta guanyar-se'l per a la causa d'un eventual matrimoni entre la princesa grega i el cavaller bretó, cosa que aconsegueix sense problemes. Més li costa persuadir Carmesina, qui, indignada, arriba a dir de la donzella que «és folla e atrevida en parlar e diu tot lo que li ve a la boca» (cap. 230, p. 892), una opinió que replica l'emperador contundentment: «No és folla [...], ans és la més sentida donzella que en la mia cort sia, y és donzella de molt de bé e dona tostemps de bons consells» (*ibid.*). Amb aquests antecedents, Tirant accepta plegar-se a la voluntat de Plaerdemavida i accedeix a jaure amb Carmesina (cap. 230, p. 893), sense que aquesta se n'assabente, en una de les seqüències eròtiques més divertides de la novel·la, que consta de dues fases. En la primera, Plaerdemavida sotmet el cavaller a un procés previ d'excitació mentre, d'amagat, el fa contemplar l'incitant cos nu de Carmesina que s'acaba de banyar abans de gitar-se (cap. 231, pp. 895-898). En la segona, l'enginyosa donzella —després de vèncer noves resis-

tències de Tirant, a qui recorda que no fer-se enrere és la millor via d'esdevenir emperador (cap. 232, p. 901)–, l'introdueix al llit de la princesa fent creure a aquesta que qui té al seu costat i la sotmet a tota mena de tocaments lascius és ella mateixa. Clar que, a la fi, Carmesina descobreix amb sobresalt que ha estat víctima d'un engany, Tirant fuig precipitadament i, mentre ho fa, cau un bac i es trenca una cama (cap. 233, pp. 904-906).¹³

A partir d'aquest moment, Plaerdemavida seguirà propiciant el progrés de la relació entre els protagonistes, però no sols tractant d'eliminar les reticències particulars de Carmesina (cap. 244, p. 940; caps. 253-254, pp. 957-960; cap. 280, p. 1038) i de Tirant (cap. 276, p. 1027; cap. 277, pp. 1030-1031; cap. 282, pp. 1044-1045), sinó també la interferència de la Viuda Reposada, bojament enamorada de Tirant, per bé que sense correspondència. La frustració d'aquesta la porta a maquinari intrigues per a desbaratar la relació dels protagonistes, com ara la de fer creure a Carmesina que Tirant no té altre interès en ella més que el purament material, o la de convèncer Tirant, mitjançant una trampa pèrfida, que Carmesina li és infidel amb Lauseta, el moro que s'ocupa dels jardins del palau (cap. 283, pp. 1047-1049).¹⁴ Però, malgrat aquestes interferències enverinades que, si més no, aconseguen suscitar la desconfiança recíproca en els protagonistes, aquests, prèviament, ja s'havien atorgat matrimoni secret (cap. 271, p. 1015).¹⁵

El paper de Plaerdemavida com a coadjuvant de la història sentimental del cavaller bretó i la princesa grega s'interromp a causa de la tempesta sobtada que porta a la costa nordafricana el vaixell en què Tirant es disposava a salpar del port de Constantinoble i en el qual es trobava ocasionalment la donzella (cap. 299, p. 1096). El naufragi separa els dos personatges i ja no tornem a saber res

13. Veg. Víctor GÓMEZ, «L'episodi del bany o cas de la rata: una observació als capítols 231-236 del *Tirant*», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 16 (1993), pp. 523-527.

14. Veg. Josep ROMEU I FIGUERAS, «Ficció que féu la Reprovada Viuda a Tirant. Comentaris al capítol 283 del *Tirant lo Blanc*», dins *Textos literaris catalans. Lectures i interpretacions*, ed. Narcís GAROLERA, Barcelona, Columna, 1994, vol. I, pp. 125-138; Xavier RENO, «*Turpia feminarum incesta lascivarum*: el joc teatral en el capítol 283 del *Tirant lo Blanc*», dins *Actes del VIIè Col·loqui de la Société Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval (Girona, 1992)*, ed. Francesc Massip, Barcelona, Institut del Teatre, 1997, pp. 209-216; Miquel AGUILAR I MONTERO, «Claus interpretatives de la ficció de la Viuda en el *Tirant lo Blanc*», *Tirant (Butlletí informatiu i bibliogràfic de literatura de cavalleries)*, 7 (2004), <<http://parnaseo.uv.es/Tirant/Butlleti.7/Article.Aguilar.Viuda.htm>> [23/08/2019].

15. Aquest tipus de matrimoni constituïa una institució legal reconeguda en l'edat mitjana, la qual permetia que dos enamorats, sense necessitat d'altres intermediaris ni testimonis, es pogueren atorgar recíprocament promesa de fidelitat conjugal. La paraula entre els dos era suficient per a certificar la validesa del matrimoni, que, sense perjudici d'això, es podia referendar posteriorment en una cerimònia pública (veg. Justina RUIZ DE CONDE, *El amor y el matrimonio secreto en los libros de caballerías*, Madrid, Aguilar, 1948, pp. 101-168).

de Plaerdemavida fins al moment en què Tirant, esdevingut tot un croat que subjuga i converteix al cristianisme els regnes de l'Àfrica mediterrània, es disposa a destruir la plaça rebel de Montàgata. És precisament en aquest lloc on, sense saber-ho el cavaller, Plaerdemavida ha viscut i viu durant el seu sojorn africà. Aquesta, després d'assabentar-se que el capità de la tropa que es disposa a atacar la seua ciutat d'acollida és Tirant, ix al seuencontre d'incògnit per a pregar-li pietat. Amb la capacitat argumentativa i oratòria que li són pròpies, la donzella fa una mena de *flash back* del passat compartit amb el cavaller a Constantinoble, que deixa a aquest atònit, sobretot quan li recorda Carmesina. Finalment, li revela la seua identitat (cap. 366, pp. 1272-1273) i es produeix l'anagnòrisi. Tirant aconsegueix la rendició pacífica i la conversió de Montàgata al cristianisme, anuncia el matrimoni de Plaerdemavida amb el senyor d'Agramunt –un cosí del cavaller que també va naufragar a Àfrica– i nomena tots dos reis de Fes i de Bugia (cap. 401, pp. 1337-1338).

De bell nou a Constantinoble Tirant i Plaerdemavida, aquesta, ara ja reina de Fes, torna a assumir el paper de tercera entre els dos protagonistes. Així, en una extensa conversa nocturna amb Carmesina (caps. 431-433, pp. 1407-1411), amb la qual comparteix llit, li fa tota una gran apologia del seu enamorat, ensems que l'espenta a casar-se amb ell en una boda formal i pública. Tot seguit, prepara una trobada sexual de la parella, que, en aquest cas sí, culmina amb coit (cap. 436, p. 1418).

Poc abans de la mort de Carmesina, Plaerdemavida serà la segona persona que li dona el bes de comiat –després de la reina d'Etiòpia– (cap. 477, p. 1513) i, ja, després del seu òbit, assistirà, amb Estefania, a la cerimònia pública de les esposalles de l'emperadriu viuda amb Hipòlit, el flamant nou emperador (cap. 483, p. 1531). Finalment, serà una de les persones comissionades per a acompanyar a Bretanya les despulles de Tirant i Carmesina, missió que du a terme juntament amb el seu marit, el senyor d'Agramunt (caps. 485-486), abans de retirar-se tots dos a governar els seus regnes africans de Fes i de Bugia.

3. LES EXPERIÈNCIES SENTIMENTALS PRÒPIES DE LES DUES DONZELLES

3.1. *Estefania i Diafebus*

La superioritat –si més no teòrica– d'Estefania sobre Carmesina en matèria sentimental no obsta perquè totes dues inicien les seues històries d'amor respectives al mateix temps i les desenvolupen de manera paral·lela, per bé que asimètrica. Si Tirant i Carmesina s'enamoren tan bon punt ell arriba a Constantinoble (cap. 117, p. 469; cap. 119, p. 483), el mateix s'esdevé en el cas de Diafebus i

Estefania. Així es dedueix del fet que, ja al capítol 127, aquesta, mentre parla amb Carmesina, es referisca a Tirant i a Diafebus com «los *nostres*¹⁶ cavallers» (p. 529), i que, més explícitament, al capítol 138, el narrador ens informe que «Diafebus no desitjava altra cosa sinó que pogués parlar [...] ab Stephania, de la qual ell era molt enamorat» (p. 577). No obstant, aquesta relació no es comença a materialitzar fins a la declaració d'amor, cortés i mesurada, que el cavaller fa a la donzella un dia en què coincideixen al palau imperial i que obté d'Estefania una resposta tan falsament negativa (cap. 146, p. 629) com la que Carmesina dona a Tirant (cap. 128, p. 526) després de la primera declaració d'amor d'aquest. El rebuig de la donzella, que recrimina iradament a Diafebus la seua gosadia,¹⁷ pot sorprendre quan recordem que, només una mica abans (cap. 127, p. 527), s'ha mostrat una fervorosa defensora de l'amor viciós. Però aquesta contradicció aparent s'esvaeix si tenim en compte que la seua reacció negativa no respon més que a un comportament extern no sincer, a mitjan camí entre el pudor i les exigències de la seua condició estamental, tal com demostraran els fets posteriors.

En efecte, Diafebus, malgrat haver iniciat la seua relació amb Estefania sense èxit, amb una rapidesa que se situa en les antípodes de l'exasperant procés amorós de Tirant i Carmesina,¹⁸ aconsegueix besar la seua estimada¹⁹ i que aquesta li permeta gaudir del seu cos «de la cinta amunt» (cap. 146, p. 633). I, per si açò no bastara, just en el mateix instant en què el jove es disposa a fer-ho, descobreix que la seua dama porta amagat al si un document que no és sinó una acta del matrimoni secret (cap. 147, p. 636)²⁰ que ella li atorga. Diafebus s'haurà de separar d'Estefania a causa de les seues obligacions militars al camp de batalla, on, com ja he dit més amunt, ell i Tirant seran visitats per les seues parelles respectives, amb les quals viuran una trobada íntima al castell de Malveí (caps. 162-163).

16. La cursiva és meua.

17. «Yo crech que vós no teniu lo saber natural, que si'l tinguésseu, no haguéreu volguda perdre la noblea de natura, car per lo que fet haveu sou digne de gran infàmia e mereixedor de gran punició» (cap. 128, p. 532).

18. Veg. ALEMANY, «Els amors dels parents de Tirant...», art. cit., i Rafael ALEMANY, «Los perfiles diversos de la seducción en el *Tirant lo Blanch*», dins *Culturas de la seducción*, ed. Patricia CIFRE WIBROW - Manuel GONZÁLEZ DE ÁVILA, Salamanca, Ediciones Universidad Salamanca, 2014, pp. 141-148.

19. Veg. Xavier RENEDO, «Quin mal és lo besar? (Literatura i moral al voltant de la quarta línia de l'amor)», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 13 (1992), pp. 99-116, i Juan Manuel CACHO BLECUA, «El beso en el *Tirant lo Blanch*», dins *Ex Libris. Homenaje al profesor José Fra-dejas Lebrero*, ed. José ROMERA, Madrid, Departamento de Literatura Española y Teoría de la Literatura de la UNED, 1993, vol. 1, pp. 39-57.

20. Veg. nota 15.

Estefania, de bell nou a Constantinoble, pateix la separació del seu estimat, absent per la guerra contra el turc, se'n queixa i, fins i tot, comença a dubtar de la seua fidelitat (cap. 176, p. 755; cap. 187, p. 781). Diafebus regressa a la cort de Constantinoble (cap. 189, pp. 793-794) i, poc abans de tornar al camp de batalla, es casa formalment amb la donzella (cap. 220, p. 861) i obté el ducat de Macedònia (cap. 221, p. 864), que havia pertangut al ja difunt pare d'aquesta. A partir d'ací, Estefania passa a ser denominada en tota la resta de l'obra pel seu títol nobiliari de «duquesa de Macedònia». Diafebus, una altra vegada a la guerra, és fet presoner pels adversaris turcs, cosa que porta la seua flamant esposa a recloure's en un convent (cap. 442, p. 1429) fins que aquest recobra la llibertat gràcies a la intervenció de Tirant (caps. 460-461, pp. 1467-1469) i es produeix el retrobament del matrimoni.

3.2. *Plaerdemavida i Hipòlit*

Si, com acabem de veure, Estefania, a més del seu paper mediador en la relació de Tirant i Carmesina, viu una relació amorosa personal amb Diafebus, amb qui s'arriba a casar, Plaerdemavida difereix de la seua companya, sobretot, en el fet que, malgrat ser tan mestra com aquesta o més en matèria de tercera sentimental, mai no arriba a fer realitat cap experiència amorosa pròpia. Sabem, però, que està enamorada d'Hipòlit, perquè així ho declara ella mateixa més d'una volta.

Així ho constatem, per exemple, en l'episodi del castell de Malveí, en què Tirant i Diafebus jauen, per primera vegada, amb Carmesina i Estefania, respectivament. Plaerdemavida, que, com ja hem vist, ha pogut observar amb sigil tot el que s'hi ha esdevingut, conta al dia següent els fets a Carmesina amb ironia com si els haguera somiat. Doncs bé, en el transcurs del seu relat, li confessa sense embuts l'escalfament que ha experimentat com a *voyeur* dels jocs eròtics de les dues parelles i la seua frustració per no haver pogut participar-hi juntament amb Hipòlit, el jove nebot de Tirant que, al final de la novel·la, esdevindrà el nou emperador de Grècia: «la mia ànima hagué alguns sentiments d'amor que ignorava, e dobrà'm la passió del meu Ypòlit, com no prenia part dels besars axí com Tirant de la princesa e lo conestable d'Estephania» (cap. 163, p. 708).

En una altra ocasió en què Tirant va a la cambra de Carmesina i es troba a la porta amb Plaerdemavida, aquesta, en veure que ve sol, li diu: «Per què no ve ab vós lo meu Ypòlit? Car ab ulls de dolorosa pensa sovint lo veig» (cap. 189, p. 787). La citació és interessant, perquè evidencia que no sols Carmesina és coneixedora de l'amor que Plaerdemavida sent per Hipòlit, sinó també, pel cap baix, Tirant. Per altra part, l'afirmació que sovint pense amb dolor en el seu estimat, permet

deduir que ens trobem davant d'una atracció purament platònica, sense reciprocitat i sense materialització efectiva.

Així mateix, en el moment en què Tirant promet a les donzelles del palau recompensar-les amb tota mena de riqueses si l'ajuden a assolir Carmesina (cap. 212, p. 843), Plaerdemavida li respon que així ho faran, però sempre que, al seu torn, ell l'ajude a aconseguir Hipòlit (cap. 214, pp. 845-846). I, encara, quan Plaerdemavida es disposa a dur a terme l'estratagema del capítol 233 perquè Tirant es puga introduir dolosament en el llit de Carmesina i s'aplica a dissipar els titubejos del cavaller tot legitimant l'ús d'una certa violència en les relacions sexuals amb les dones, no s'està de manifestar com li agradaria a ella compartir amb Hipòlit una experiència forçada com la que Tirant va a consumir amb la princesa: «Que de un amor que ara li porte, lavors li'n portaria quaranta. E si star no volia segura, no'm desplauria que'm prengué per los cabells e, per força o per grat, rocegant-me per la cambra, me fes callar e fer tot lo que ell volgués» (cap. 233, p. 903).

Tot plegat sembla confirmar, com ja he dit, que l'atracció que Plaerdemavida sent per Hipòlit es mou únicament en el terreny de la seua fantasia, ja que mai no li arriba a explicitar els seus sentiments, ni s'hi detecta cap indicatiu de reciprocitat.

4. BALANÇ I CONCLUSIONS

4.1. *Valoració quantitativa de la presència d'Estefania i Plaerdemavida en l'obra*

De quant hem dit es dedueix que les intervencions més rellevants d'Estefania i de Plaerdemavida al llarg de la novel·la no es produeixen de manera simultània, sinó en dues seccions contigües d'aquesta en què cadascuna d'elles assoleix, respectivament, el rol principal. L'actuació més important d'Estefania es concentra en el tram de l'obra que abraça del capítol 117 al 228 (111 capítols), mentre que la de Plaerdemavida ho fa en un altre que s'estén del 228 al 438 (210 capítols). En termes més concrets, l'actuació individual d'Estefania es manifesta en un total de 24 capítols²¹ i la de Plaerdemavida en 72.²² A més, hi ha altres 14 seqüències de l'obra, de rellevància variable, en què totes dues intervenen simultàniament.²³ És obvi, doncs, que, si més no des d'un punt de vista quantitatiu, Plaerdemavida té un pes major que Estefania en l'obra de Martorell.

21. Són aquests: 117, 119, 124, 127-128, 138, 148, 154-155, 158, 176, 187-188, 210, 216, 221-222, 226, 236, 442, 460-461 i 477.

22. Són aquests: 130, 214, 224, 227, 228-233, 239-240, 244, 248, 253-254, 258, 277, 280-283, 293, 299, 310, 321, 349-363, 366, 370-373, 375-383, 392, 394, 399, 401, 408-409, 415, 424, 430-437, 445 i 485-486.

23. Són aquestes: 129, 145-146, 161-163, 169, 189, 212, 215, 218, 225, 228 i 483.

4.2. Valoració qualitativa dels perfils dels personatges Estefania i Plaerdemavida

Les dues donzelles són de condició social elevada: Estefania, neboda de l'emperador i duquesa de Macedònia, i Plaerdemavida filla d'un comte, descendent d'un important llinatge romà i, a partir de la meitat aproximada de novel·la, reina de Fes i de Bugia.

Com a coadjuvants de la relació entre Tirant i Carmesina, Estefania se'ns presenta com una gran coneixedora teòrica de les qüestions amoroses, incita Carmesina perquè accepti Tirant mitjançant una apologia de l'amor *viciós*, que ella mateixa practica amb Diafebus –amb qui s'arribarà a casar– en la seqüència del castell de Malveí, en la qual, a més, aconsegueix que Tirant tinga una primera relació íntima incompleta amb Carmesina. Al seu torn, Plaerdemavida, a més de possibilitar amb enginy que els protagonistes mantinguen la seua segona trobada íntima incompleta i de reprendre severament Tirant pel seu habitual capteniment sexual davant Carmesina, aconsegueix que, ja gairebé al final de l'obra, consumeixen el coït amb anterioritat a unes noces formals que mai no s'arriben a celebrar per la mort dels dos enamorats, els cossos dels quals acompanyen a Bretanya, precisament, Plaerdemavida i el seu marit.

Per altra part, així com Carmesina s'enamora de Tirant, les dues donzelles ho fan, respectivament, de Diafebus i d'Hipòlit, parents del cavaller protagonista, per bé que Estefania arribi a casar-se amb el seu enamorat i la segona no passe de viure el seu sentiment com un *desideratum* mai no realitzat, cosa que, de retruc, li permetrà casar-se amb el senyor d'Agramunt. De tot plegat podem concloure que, malgrat el pes qualitatiu similar dels dos personatges que ens ocupen en la narració, bé que en trams diferents d'aquesta, Plaerdemavida sembla assolir una rellevància major en el conjunt de la novel·la.

En tot cas, com ja he indicat, convé tenir present que, sense perjudici de la contigüitat seqüencial de les actuacions més significatives d'Estefania i Plaerdemavida, tant l'una com l'altra palesen al llarg de l'obra una evident actuació solidària sense esclatxes, no sols en l'objectiu comú d'afavorir la història sentimental dels protagonistes sinó també en el la pura relació interpersonal. Així es desprén de la seua presència, d'una o altra manera simultània, en els catorze capítols que hem indicat, predominantment ubicats en la primera meitat de la novel·la, en els quals trobem, entre d'altres seqüències, les que corresponen als moments en què Plaerdemavida demana a Carmesina que autoritze que Diafebus pugui besar Estefania (cap. 146), o en què tant Estefania, per acció, com Plaerdemavida, per complicitat passiva, afavoreixen la primera relació íntima entre els protagonistes (caps. 162-163), o en què les dues donzelles, conjuntament, aconsellen Tirant perquè avanci en la seua relació amb Carmesina (cap. 225), etc.

4.3. Dimensió politicomilitar de l'actuació d'Estefania i de Plaerdemavida

El paper d'Estefania i de Plaerdemavida com a terceres en la història d'amor de Tirant i Carmesina, a més de com a dames enamorades, assoleix una altra dimensió que ultrapassa l'àmbit purament sentimental: la politicomilitar. Unir en matrimoni un valerós cavaller bretó –món occidental cristià–, esdevingut pels seus mèrits capità general de l'exèrcit de l'Imperi Grec –món oriental cristià–, amb la princesa hereua, quan aquest reialme es troba en perill de ser sotmés pels turcs davant la incapacitat del vell emperador per a fer-los front, és un objectiu d'alta política que plana implícitament, i també en algun cas explícitament, al llarg del *Tirant lo Blanc*, on sovint els interessos purament sentimentals s'imbriquen amb els de caire pràctic i material. Els protagonistes en són conscients, però les donzelles que els afavoreixen també. Per aquesta raó no sols s'apliquen en cos i ànima a la missió de mediadores entre la princesa grega i el cavaller bretó, sinó que, fins i tot, elles mateixes semblen sentir-se esperonades per uns objectius idèntics en els seus amors respectius vers Diafebus i Hipòlit, no casualment parents de Tirant.

És obvi que el casament d'Estefania –grega, cosina de Carmesina i duquessa de Macedònia– amb Diafebus –cavaller bretó i cosí de Tirant– reforça l'aliança entre l'Imperi Grec (Orient) i la prestigiosa cavalleria bretona (Occident) –d'ascendència artúrica– contra els turcs i els seus aliats, així com ho hagués fet el matrimoni dels protagonistes de no haver estat per la mort dels dos. Al seu torn, una eventual satisfacció de l'amor *in pectore* de Plaerdemavida –grega, donzella del cercle íntim de Carmesina i noble– per Hipòlit –bretó i nebot de Tirant– hagués apuntat en la mateixa direcció. Tanmateix, la no materialització efectiva d'aquest sentiment amorós deixa expedit el camí a la consecució de dos objectius politicomilitars significatius. Per una part, Plaerdemavida, alliberada d'un compromís real amb Hipòlit, es casa amb un altre bretó, el senyor d'Agramunt, cosí de Tirant. Tots dos són nomenats caps d'un parell dels regnes africans cristianitzats pel protagonista de l'obra, la qual cosa, unida a l'aliança prèvia amb el convers rei Escariano d'Etiòpia, permet que amplis reialmes d'Àfrica adés musulmans ara esdevinguin aliats decisius del món cristià. Per altra part, Hipòlit, sense els condicionaments derivats d'una hipotètica relació amb Plaerdemavida, intima amb l'emperadriu i, mitjançant el matrimoni que contrau amb ella, a la fi de la novel·la esdevé emperador de Grècia –tot just l'alta magistratura que semblava estar reservada a Tirant–, un fet que suposa una aliança ben pregonada entre la cavalleria cristiana d'Occident i la reialesa cristiana d'Orient.